

RÁCZ EMESE

„eredeti Kutfeje a nagyenyedi iskola történéseinek”¹ Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi kollégiumtörténete és kéziratos változatai

A négy legjelentősebb erdélyi református kollégium történetének monografikus szintű feltárása² Csáky Albin kultuszminiszter 1893-ban kiadott azon rendeletének eredményeként valósult meg, amelyben felszólította az iskolákat történetük megírására az 1896-os millenniumi évfordulóra.

A nagyenyedi Bethlen Kollégium krónikáját P. Szathmáry Károly (1830–1891), a kollégium történelem–magyar szakos tanára már a rendeletet megelőzően, 1868-ban kiadta, művében a kollégium történetét 1862-ig vezette. A fent említett intézkedés folytán Váró Ferenc (1851–1924) kiegészítette P. Szathmáry munkáját, jelentős forrásanyagot közölve a kollégium történetéről. P. Szathmáry művének előszavában az általa felhasznált forrásanyagokról is beszámolt. Eszerint annak ellenére, hogy a kollégium könyvtárának nagy része 1848/49-ben megsemmisült, munkájához jelentős mennyiségű forrásanyag állt rendelkezésére. Kétségtől nélkülözhetetlen kiindulópontnak bizonyulhattak a kollégium egykori tanárai által összefoglalt kollégiumtörténetek.³ A továbbiakban ezeknek a máig kéziratban maradt kollégiumtörténeteknek a számbavételére teszünk kísérletet.

Pápai Páriz Ferenc *Illustris Collegii Bethleniani Albano-Enyediensis Origó et Progressus* című autográf kollégiumtörténete

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) kollégiumtörténete mai ismereteink szerint az első református iskolatörténeti összefoglaló, Magyarország és Erdély református egyháztörténeti kompendiumához hasonlóan, amelynek összeállítására szintén Pápai vállalkozott elsőként.⁴ Egyháztörténete

RÁCZ EMESE (1967) – könyvtáros, doktorandus, BBTE, Hungarológia Doktori Iskola, raczemese@gmail.com

¹ Az idézet Herepey Károly *A Nenyedi Főiskola története* (1840) c. autográf kéziratból származik.

² P. Szathmáry Károly: *A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-Főtanoda története*. Nagy-Enyed 1868; Váró Ferenc: *Bethlen Gábor Kollégiuma*. Nagyenyed 1903; Gönczi Lajos: *A székegyudvarhelyi ev. ref. kollégium multja és jelene. Történeti vázlat*. Székely-Udvarhely 1895; Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhelytől 1896. (Különlenyomat a Kollégium 1883–1888. és 1894/95. iskolai évi Értesítőiből); Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. I–III. Kvár 1905. Ugyancsak ekkor állították össze a nagyváradi, szatmárnémeti, nagybányai, zilahi, sepsiszentgyörgyi, aradi, szászvárosi, temesvári és székelykeresztúri tanintézetek történetét, amelyek önálló kötetként vagy a millenniumi iskolai értesítőkben jelentek meg.

³ P. Szathmáry XII.

⁴ Pápai Páriz Ferenc: *Rudus redivium seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta et Transylvanicarum inde a prima reformatione commentarii*. Cibinii 1684 (RMK II 1554), ennek magyar nyelvű változata csak nagyon későn jelent meg nyomtatásban *Romlott fal építése* (1685) = *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. Szerk. Stromp László. V. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Bp. 1906. 129–181.

megírásával a Johannes de Laet (1591–1649) egyháztörténetében⁵ megfogalmazott vádak⁶ akarta korigálni. Daniel Ernst Jablonski (1660–1741) – a brandenburgi választófejedelem udvari papja készülő szláv egyháztörténeti munkájához szerette volna hozzácsatolni a magyarországi és erdélyi protestáns egyházak történetét, ezért 1696-ban levélben fordult Pápaihoz, adatokat remélve tőle. Válaszlevelében⁷ Pápai a lemaradást azzal magyarázta, hogy az erdélyi egyháztörténet megírásához szükséges forrásmunkák egy része a vészterhes időkben elveszett, másik részük pedig magánszemélyeknél lappang. Tíz évvel korábban, 1686-ban, Jablonskihoz hasonlóan, Abraham van Poot amsterdami orvos fordult levélben Pápaihoz a magyar történelemről, illetve egyháztörténetéről igényelve adatokat. Bujtás László Zsigmond közelmúltban megjelent tanulmányában⁸ összevetette Pápai *Rudus Redivivum*-át Abraham van Poot (1638–1703) 1701-ben holland nyelven megjelent Magyarország és Erdély egyháztörténetét tartalmazó munkájával.⁹ Arra a következtetésre jutott, hogy Pápai művét Van Poot lefordította holland nyelvre, és 1701-ben Amsterdamban saját neve alatt kiadta. A történet három évtizeddel később (1728) megismétlődött, ekkor Fridrich Adolf Lampe (1683–1729) utrechti egyháztörténész adta ki saját neve alatt Debreceni Ember Pál (1661–1710) egyháztörténeti munkáját.¹⁰

Valamennyi egyháztörténeti munka jelentős helyet szentelt az iskolatörténeteknek, így van ez Pápai esetében is. Az erdélyi és magyarországi reformációt bemutató, illetve a hozzá kapcsolódó dokumentumokat és leveleket közlő munka befejező részében Pápai röviden felvázolta a három erdélyi fejedelem – János Zsigmond, Báthory István és Bethlen Gábor – kollégiumalapítási próbálkozásait.¹¹ A később lejegyzett *Illustris Collegii Betleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus* c. (1704) kollégiumtörténetben azonos gondolatmenet szerint indítja művét.

Pápai nagyenyedi kollégiumtörténetének autográf példányát napjainkban a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kemény József gyűjteményében őrzik,¹² mely egykor az Erdélyi Múzeum

⁵ Laet, Johannes de: *Compendium historiae universalis civilis et ecclesiasticae*. Lugduni Batavorum 1643.

⁶ „Megláthatni Laetus közönséges históriájának előjáró beszédében, ki minden evangélikus nemzetek reformációjának históriáját összeszedvén, egyedül a magyarok reformatiojokról semmit sem találván, azt hagyta ki. Mert így szól: „Continuavi, Protestantium Ecclesiae res gestas per singulas provincias, ut fieri poterat ad nostra usque tempora, sola Hungarica, quod de his nulla scripta, quod sciam extant, excepta.” = Pápai Páriz Ferenc: *Romlott fal építése*. 130.

⁷ Pápai Páriz Ferenc: *Illustris Collegii Betleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus*. (kézirat) 3. levél.

⁸ Bujtás László Zsigmond: *Pápai Páriz Ferenc Rudus Redivivumának holland fordítása (1701)*. = *Debrecenről Amsterdambig: Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Szerk. Pusztai Gábor, Bozsay Réka. Debrecen 2010.

⁹ Abraham van Poot: *Korte historie van de reformatie der kerken van Hongaryen en Sevenbergen*. Amsterdam. Gardus Borstius 1701.

¹⁰ Debreceni Ember Pál: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht. 1728. Erről bővebben Ritookné Szalay Ágnes: *Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratai* I. MKSz 89(1973). 2. 175–185; II. Uo. 89(1973). 3–4. 364–376.

¹¹ „Bethlen Gábor a római impériumban és Erdély országában is fejedelmi ember; kitől számlálhatatlan az eklézsiákhoz s scholákhoz való jótétemény. Fehérvárott nevezetesen a reformátusok szép kollégiumát ő fundálta. Hozatván e munkára nagy bőséggel Németországból híres embereket: Alstediuust, Bisterfeldet, Piscatort, stb. Hogy pedig e collegium annál fundamentosabb lehetne, azt falukkal, dézsmákkal, és egvébb állandó jövedelmekkel meggazdagították. És egvébb sok hadi és békességbeli munkáin kívül, melyeket szép renddel a magyar Quintus Curtius élén elő számlál Forró Pál, ebben is dicsősséges és halhatatlan emlékezetét hagyta az utánna valóknak. Ennek köszönhetjük ma is, a mi fundamentumon áll s schola vagyon Erdélyben. Igyekezett a collegium fundálásában ugyan Fehérvárott az ifjú János király is, ki hívta is e végre a nagy Petrus Ramust Párizsból, de ezt Blandrata és Dávid Ferenc meggátolták. Mert az ő általuk becsuszott idegen vallásban megütközvén Ramus, el nem jött. Igyekezett ugyanebben Báthory István is, ki hívta volt is Páduából az akkori híres Jacobus Zabarellát. De ő is ebben nem boldogulhatván, úgy látszik, hogy Isten e dicsősséget hagyta volt egyedül Gábornak.” = Pápai Páriz Ferenc: *Romlott fal építése*. 172.

¹² KvAkK, Kemény József: *Collectio maiorum manuscriptorum historicum*. Tomus XVII. Nr. 3, jelzete: MS. A. 324.

tulajdona volt. A folio (225 x 325 mm) méretű autográf kézirat kartonba kötött, műanyag borítású gerinccel ellátott kolligátumkötet harmadik darabja. A kézirat-kolligátumot utólag, minden oldal versóján, folyamatos oldalszámozással látták el, kéziratunk a 42v–61v oldalakon található.

Az autográf kéziratot nem szignálta a szerző, keltezése sincsen. A címoldalon, Kemény József (1795–1855) kézírásával, fekete tintával írt cím: *Illustris Collegii Betleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus*, alatta a következő megjegyzés áll: „*Historia haec scripta est aut 1704, aut saltem Paulo post, tempore scilicet motuum Rákocianorum, cujus historia ist hoc in MS^o attingitur. Joseph Kemény.*”¹³ A Rákóczi-féle szabadságharc idejére tett datálás logikusnak tűnhet, Pápai ugyanis munkáját az 1704-ben bekövetkezett labandulás történetével zárta, amelynek során a város, illetve a kollégium nagy része leégett. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy Pápai követően – a kollégium professzorai közül – többen is újraírták, illetve kiegészítették az enyedi kollégium krónikáját. Kivétel nélkül mindenik narráció az intézmény alapításának előzményeivel indít, és kronológiai rendben adja a fontosabb eseményeket, mellőzve azokat, amelyeket az egyes szerzők saját életrajzszakaszukban megtapasztaltak. Ebből adódóan Pápai műve valamikor az 1704–1716 közötti években keletkezhetett.

A címoldal alján, ismeretlen kéz által, utólag, ceruzával írt megjegyzés – „*Pápai Páriz Ferenc kezével írt eredeti*” – utal arra, hogy a kéziratot Pápainak tulajdonították. A címoldal rectója üresen maradt, majd a következő (43v) oldalon kezdődő szövegkorpusz fölött, az autográf szöveggel azonos kézírással szintén az *Illustris Collegii Betleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus* címet olvashatjuk. Kemény József tehát csupán átmásolta a szerző által meghatározott címet az általa újonnan létrehozott címoldalra.

Ami a kézirat tartalmát illeti, Pápai munkája kronológiai rendben adja a gyulaféhevár–nagyenyedi kollégium történetét, kezdve az első erdélyi egyetemalapítási kísérletektől az 1704. esztendőig. A kézirat jelentőségét fokozza az a tény, hogy elsősorban itt őrződött meg számunkra az a 18 levél, amelyet Pápai az enyedi kollégium számára megnyert odera–frankfurti stipendium kapcsán váltott Daniel Ernst Jablonskival, Paul de Fuchsszal, illetve Simonis Johannisszal,¹⁴ Vásárhelyi Jánosnak, illetve Csengery K. Istvánnak Dada Jánoshoz intézett több levele,¹⁵ valamint Pápainak Csernátóni Pál halálára írt epítáfiuma.¹⁶

Pápai nagyenyedi kollégiumtörténetének hasonmás kézírata

Autentikus szövegforrásnak minősül a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban¹⁷ őrzött *Illustris Collegii Betleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus* című kollégiumtörténet.¹⁸ A folio

¹³ „Szerzőnk e művét 1704-ben írta, vagy legalábbis nem sokkal később, tehát a Rákóczi-szabadságharc idején, melynek történetéről szintén szó esik e kéziratban.” – Lásd *A híres gyulaféhevár–nagyenyedi Bethlen-Kollégium alapítása és története* (továbbiakban Origo), I. A kézirat rövidesen nyomtatásban is megjelenik, a latin nyelvből való fordítás Imregh Mónika munkája.

¹⁴ Pápai levelezésének egy részét Nagy Géza közölte a *Békességet magamnak, másoknak* c. kötetben.

¹⁵ A keltezés nélkül bemásolt levelet, nyomtatásban, latin nyelven elsőként Bod Péter közölte egyháztörténetében, magyar nyelven ifj. Dada János fordításában a *Református Szemlében* (1930) jelent meg.

¹⁶ Csernátóni epítáfiumának latin nyelvű változatát Bod Péter kétszer is kiadta: Bod Péter: *Hungarus tymbales continuatus*. Nagyenyed 1766. 87–88, valamint *Historia Hungarorum ecclesiastica*. II. Lugduni Batavorum 1890. 458–459.

¹⁷ Az 1622-ben Gyulaféheváron alapított, majd Nagyenyedre költöztetett kollégium könyvtárának utódja, napjainkban a Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár nevet viseli. A továbbiakban Bethlen Könyvtárként hivatkozunk rá.

¹⁸ A nagyenyedi Bethlen Könyvtár Történelmi Levéltára. II. 1.

méretű hasonmás kézirat 1v–75v–76r terjedelmű. Szabó Károly (1824–1890) az Erdélyi Múzeum könyvtárosaként 1865-ben összevetette az autográf példányt az enyedi másolattal, amelynek a végére a következő bejegyzést írta: „*A másolatot az eredetivel összeolvastam és kijavítottam. Kolozsvárt. 1865. mart. 6-dikán. Szabó Károly m.k., az erd. Muzeum könyvtárnoka.*” A kézirat másolójának személyére nem sikerült fényt deríteni, az általa ejtett másolási hibákat Szabó Károly következetesen korrigálta, majd a másolat első oldalán megjegyezte: „*e munka szerzője Pápai Páriz Ferencz enyedi professor, kétségtelen.*”

Az Origo szerzőségét a kollégium történetével foglalkozó szakemberek kivétel nélkül Pápai Páriz Ferencnek tulajdonították. P. Szathmáry Károly (1830–1891) iskolatörténetében úgy vélekedik, a kézirat „*teljes valószínűséggel Pápai Páriz Ferenc munkája*”.¹⁹ Jóval később Nagy Géza (1887–1971) monografikus szintű, szövegközlő munkájában²⁰ gyakran hivatkozik a kollégiumtörténet kéziratára, a szerzőség tárgykörével azonban egyáltalán nem foglalkozik, egyszerűen Pápainak tulajdonítja azt. Jakó Zsigmond (1916–2008) az enyedi kollégium könyvtárának történetét tárgyaló tanulmányában²¹ a forrásként felhasznált kézirat szerzőségét szintén Pápai Páriz Ferencnek tulajdonította, a kézirat keltezését az 1670–1680 körüli évekre teszi.²²

Az autográf példányban lapszéljegyzetként tartalmi kiegészítéseket olvashatunk, amelyek csak részben Pápai jegyzetei. Az enyedi betűhív átiratban Szabó Károly a margináliák mellett jelzi a jegyzetek eredetét: „*újabbkori jegyzet mind az a mi oldalt van írva*” vagy pedig „*ugyanazon kézzel van e két jegyzet írva, amellyel maga a szöveg*”.

Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo Progressus status c. kézirat

Pápai Páriz Ferenc 1716-ban bekövetkezett halála után a kollégium történetének továbbírására a későbbi professzorok közül többen is vállalkoztak. Elsőként Szigeti Gyula István²³ (1678–1740) teológiatanár, illetve Váradi Inczédi József²⁴ (1688–1750) kollégiumi gondnok, főkonzisztórium i jegyző munkáját említhetjük, amely a Pápai munkájával szinte azonos címet – *Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo Progressus status*²⁵ – kapta. Szigeti Gyula István 1714-től tanártársa volt Pápainak, 1716-ban bekövetkezett haláláig, így szinte biztosra vehető, hogy ismerte Pápai kollégiumtörténetét. Inczédi Pápai halálát követően, 1718-ban nyerte el a kollégium gondnoki tisztségét.

¹⁹ P. Szathmáry Károly 101.

²⁰ Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Kriterion, Buk. 1977.

²¹ Jakó Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. = *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Kriterion, Buk. 1976. 199–208.

²² Jakó: uo. 342.

²³ Szigeti Gyula István (1678–1740) tanulmányait Szatmáron kezdte, majd 1693-tól a nagyenyedi kollégiumban folytatta. Külföldi tanulmányait 1705–1708 között Odera-Frankfurtban majd Franekerben végezte. Hazatérve több helyen lelkészkedett, majd 1714-től meghívták a nagyenyedi kollégiumba. 1734-ben az erdélyi egyházkertület generális jegyzőjévé, 1737-ben pedig püspökké választják. 1738-ban többedmagával fogságba hurcolták, ahonnan egy év múlva szabadul.

²⁴ Inczédi József (1688–1750), a naplótíró Inczédi Pál fia, tanulmányait az enyedi kollégiumban végezte, ahol később, 1718-tól gondnoki tisztséget is betöltött. Főkonzisztórium i jegyző volt, majd 1736-ban ítélmesterré nevezték ki, a bárói rangot 1750-től viselte, Marosszentkirályon halt meg 1750. december 7-én.

²⁵ A nagyenyedi Bethlen Könyvtár Történelmi Levéltára. II. MS. 61, 3v-29v. (Másolat.)

A fent említett kéziratos kollégiumtörténet címlapján lévő annotáció²⁶ világosan jelzi, hogy a Pápai Páriz Ferenc, Szigeti Gyula István, illetve Váradi Inczédi József jegyzeteiből állították össze. Szigeti Gyula István 1740-ben, Inczédi pedig 1750-ben távozott az élők sorából. A szóban forgó munka a kollégium eseményeit az 1751-es esztendőig vezeti, így a szerzőséget semmiképp sem lehet nekik tulajdonítani, hanem egy másik személy lehetett a kéziratunk szerzője.

A kézirathoz gondosan mellékelte levélből²⁷ kiderül, hogy a kollégiumtörténetet Váró Ferenc (1858–1924) – a Bethlen Könyvtár egykori irányítója – kérésére Koncz József (1829–1906) másoltatta le és küldte el a nagyenyedi könyvtár számára. Hogy a marosvásárhelyi Teleki Tékában²⁸ őrzött példány autográf volt-e vagy másolat, a levélből nem derült ki, sajnos a kézirat szerzőségét sem sikerült azonosítani, annyi azonban bizonyos, hogy a Pápai Páriz Ferenc, Szigeti Gyula István, illetve Inczédi József által összeállított kollégiumtörténet továbbírt változatáról van szó. A kézirat folytatásaként az alábbi fejezeteket csatolták: *Locus Collegii in Oppido Nagy-Enyed* (31v-33v); *Fundus Sustentationis* (34r); *Fundationis Alumniarum Privatarum Perpetuae seu Pia Legata* (35v-41v); *Varia Beneficia in varia usus collata* (42r-45v). Ezekben a passzusokban a szerző részletesen összefoglalta, az 1751. esztendővel bezárólag a kollégium patrónusait az általuk felajánlott adományokkal együtt.

Vásárhelyi Tőke István kollégiumtörténetének két másolata

Az enyedi kollégium történetének egy másik variánsát Vásárhelyi Tőke István²⁹ (1700–1768) állította össze. Tőke – Pápai utódjaként – fizikát is oktatott a kollégiumban, székfoglaló beszédét 1725 decemberében tartotta, hivatalos beiktatása pedig éppen Váradi Inczédi József gondnok jelenlétében történt.³⁰ A kollégium történetének e változatáról Herepey Károly kollégiumi tanár saját kollégiumtörténetének előszavában tesz említést.³¹ Eszerint a kollégium könyvtára 1840-ben még rendelkezett *Protocolum Rerum Memorabilium Illustr. Collegii Alb.*

²⁶ *Quae cuncta magnam partem (ut suum cuique tribuato) haud dissimulamus, ex Notationibus Praedecessorum. Videlicet Cl. Francisci Páriz Pápai M.D. et item Cl. Stephani Gyula Szigeti Theol. Profess. nec non Illusterrimi Curatoris Collegii. L. B. Josephi Inczedi de Várad, animadversionibus ac Suplementis fideliter concinnata esse, atque Sequentiordine, ad perpetuum gratae, Posteritatis memoriam continuata porro quaque continuanda.*

²⁷ M[aros]vásárhely, 1889. július 17.

Tisztelt barátom! Fölhatalmaztál volt június elején arra, hogy főiskolátok történetét, mely a Teleki levéltárban kéziratban van lemásoltassam. Ím a másolás megtörtént s azt itt küldöm. A másolás díja 11 ívért kerek számban 5 ft.

Szívesen üdvözlök őszinte barátod, Koncz József. 5+05 frt. Postautalványra elküldtem, N[agy]E[nyed]. 1889. VII. 18. Váró Ferenc. sk.

²⁸ A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban sajnos nem akadtam a kézirat nyomára.

²⁹ Marosvásárhelyi Tőke István (1700–1768) az enyedi kollégiumban tanult, ezt követően felsőfokú tanulmányait Odera-Frankfurtban (1722) és Utrechtben (1724) végezte, majd 1725-től, az enyedi kollégiumban 1767-ig filozófiát, fizikát és matematikát oktatott. Legjelentősebb munkája: *Institutiones philosophiae naturalis dogmatico-experimentalis, quibus veritates physicae luculentis observationibus et experimentis illustratae ac confirmatae, nexu scientifico methodice proponuntur. In usum auditorii adornatae cum figuris aeneis atque indice a Stephano Töke M. Vásárhelyi, philos. et mathe. in illustri collegio Enyedensi Professore ordinario. Cibinii Transylvanorum. Johannes Barth Senior. 1736.*

³⁰ Szilády Zoltán: *Fizika a Bethlen-kollégiumban és az első magyarországi kísérleti fizika, Tőke István munkája.* 1–5. (http://mek.oszk.hu/05300/05392/pdf/Szilady_Fizika_BethlenKoll.pdf) (2015. 06. 14.)

³¹ „A nagy-enyedi fő-iskola levéltárában, mely mint Rektornak három évnél tovább állott örködése alatt, több leveles iromány s régi levelek közt tanálthatik egy jegyzőkönyv ezen cím alatt: *Protocolum Rerum Memorabilium Illustr. Collegii Alb. N. Enyediensis. Jussu Superiorum adornatum Anno MDCCXXXVIII.* Szerzője ez igen becses munkának Vásárhelyi Tőke István, az iskola akkori Rektora, ki erre az adatokat részint az iskola egyik halhatatlan érdemű Főkurátora B. Inczédi Józsefnek, részint széles tudományú professzorok Pápai Páriz Ferencnek és Szigeti Gyula

N.Enyediensis. Jussu Superiorum adornatum Anno MDCCXXXVIII címmel Várashelyi Tőke István művével, amelyet Pápai Páriz Ferenc, Szigeti Gyula István és Inczédi József munkáiból állított össze. A fent említett kollégiumtörténetnek a *Protocollum Rerum Memorabilium Illustr. Collegii Alb. N.Enyediensis. Jussu Superiorum adornatum Anno MDCCXXXVIII* címen nem akadtam a nyomára.

Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo, Progressus, Status címena Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában³² őrzik a nagyenyedi kollégium történetének azon verzióját, amely a kollégium történetét az 1723-as évig vezeti. A kollégiumtörténet utolsó eseményként Pápai Páriz Ferenc kisebbik fia, Imre (1693–1730) peregrinációs útjáról való hazatérését, illetve Várashelyi Tőke István (1700–1768) tanulmányútjára való indulását jelzi. A kézirat nem tartalmazza a Pápai Páriz Ferenc kollégiumtörténetében szereplő, odera-frankfurti stipendiummal kapcsolatos levelezést és Csernátoni Pál epitáfiumát sem. A kötés nélküli, vágatlan szélű kézirat folyamatos oldalszámozással van ellátva 1v–23v terjedelemben. Három különböző kézírással íródott, az eseményeket 1723-ig vezeti, azonban 1740. október 23-i datálással zárták le, ez utóbbi keltezés minden bizonnyal a másolat elkészítésének időpontjára vonatkozik.

Itt jegyezzük meg, hogy a kézirat 25–35v, illetve 36r oldalaira bemásolták báró Lázár János marosvásárhelyi kollégiumi gondnok, gróf Teleki Ádám 1735. február 10-én Kolozsváron keltezett, valamint Alvinczi Péter erdélyi főkormányászeki levéltáros leveleit. A fent említett levelek a – Hermann Venema és tanártársa, Driessen Antonius holland professzorok közötti, 1734-ben kirobbant, remonstráns jellegű – vitához kapcsolódnak. Driessen ugyanis 1734-ben nyomozást indított Hermann Venema professzor két erdélyi, egykor Franekerben tanuló diákja – Csepregi Turkovics Ferenc, illetve Verestói György – ellen, azzal gyanúsítva őket, hogy arminista³³ tanokat vallottak. A bemásolt levelek azonban azt igazolják, hogy az ekkoriban már Kolozsváron oktató két tanár ellen az arminianizmus gyanúja nem merült fel.³⁴

A fentiekben ismertetett kézirrattal teljesen azonos tartalmú és című (*Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo, Progressus, Status*) munkát másolt be Benkő József (1740–1814) a *Collectaria ad res Transsilvanicas facientia*³⁵ című kéziratgyűjteményébe. Benkő másolatában a fent bemutatott kézirathoz hasonlóan, kronológiailag 1723-ig mutatja be a kollégium törté-

Istvánnak jegyzeteiből merítve velős rövidséggel s jörendbe fűzve, ez annyi tekintetben neveztes iskolának történéseit a maga idejéig lehozta. És már ez egyetlenegy eredeti Kutféje a nagyenyedi iskola történéseinek, mert a miket a hazai nevezetességek két nagy buvára Benkő József a maga Transsilvaniájában és Bod Péter; fájdalom még mind csak kéziratban elzárva heverő Hazai Egyházi történeteiben az enyedi iskoláról irtak csaknem egészen ez öreg jegyzőkönyvből merítették. Köszönet azért az akkori előjáróknak, hogy gondosságukat e későbbre kipotolhatatlan munka készíttetésére kiterjesztették. Köszönet az érdemes szerzőnek, hogy a drága emlékeket a felejtékenységtől kiragadva a háládatos maradéknak átadta. Hiven is őrzették e becses kincset következői, de fájdalom! Csak is őrzették, s annyi időt <egy egész század> lefolyása után most is csak azon pontoscska rekeszti bé a munkát, mely ezelőtt 100 évvel a Várashelyi T. István tollából kicséppent.” Lásd Herepey Károly: A NENyedi Főiskola története, Nagyenyed, 1840. = A nagyenyedi Bethlen Könyvtár Történelmi Levéltára. II. kötet Ms.3. (Autográf kézirat.)

³² *Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo, Progressus, Status*. c. kézirat a Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában található, jelzete: MS.88.

³³ Hollandiában, Jakob Arminius (1560–1609) által alapított református felekezeti szervezet, amelyet 1619-ben a dordrechti zsinat elítélt. 1610-ben követői létrehozták a Remonstráns Testvériséget, hitüket öt cikkelyben (Remonstrantia) fogalmazták meg, amelyben a kálvini eleve elrendelés tanát kívánták enyhíteni.

³⁴ Sipos Gábor: *Husztli András heterodoxia-pere 1742-ben*. Református Szemle 100(2007). 4. 727.

³⁵ Benkő József: *Collectaria ad res Transsilvanicas facientia*, Tom. 16. in *Quatro*. 250–260, Ms. 1369 a Kvkvt-ban.

netét, amelyet 1740. február 9-i keltezéssel zárt le, majd a következő megjegyzést fűzte hozzá: „NB. Breve tempus Litteras originales, corruptas, emendare, non permissit corrige et mea ma[nus]. Jos[eph] Benkő 1763. 22. apr.” Benkő másolatát tehát az eredeti kézirat alapján készítette, az általa jelzett 1763-as esztendőben. A kollégiumtörténet végére különböző megjegyzéseket fűzött, majd a teljes szöveggörpust Vásárhelyi Tőke István nevével zárta le.³⁶ A másolat keltezése szinte azonos a Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában őrzött kéziratával.

Benkő életrajzából³⁷ tudjuk, hogy 1763-ban – még enyedi diákként – megvásárolta nagybátyja, Hermányi Dienes József (1699–1763) kéziratának árverésre kerülő részét, amelyekről másolatokat készített. A kollégium története is Hermányi kéziratai közül kerülhetett elő, Benkő ugyan is másolata végére további megjegyzésként bemásolta azt a két – egyébként Pápai Origójában is szereplő – lánbjegyzetet,³⁸ amely után Hermányi Dienes József nevét írta, mintegy neki tulajdonítva ezeket. Benkő észrevette a jegyzetben ejtett tévedést is, amely Pápai autográf kéziratában szintén hibásan jelenik meg, ti. Bisterfeld halálát 1619. esztendőre tették: „Ez nem a mi Bisterfeldünk lehetet[ti] hanem azon név alatt más ember, minthogy Bisterfeldet itt Fejérváron 1654 tájban temették el.” A Benkő-másolat nem lehet más, mint Vásárhelyi Tőke István kollégiumtörténete, következésképpen a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárának tulajdonában lévő kézirat szintén Vásárhelyi Tőke István enyedi kollégiumtörténete lehet.

Illustris Collegii Albano N.Enyediensis Historia, per summa Capita breviter delineata ac publice proposita: Anno 1777 Mense Septembri N. Enyedini

A 155 éve alapított kollégiumnak újabb kollégiumtörténet megírásával kívánt emléket állítani minden valószínűség szerint a kollégium tanári karának valamely tagja *Illustris Collegii Albano N.Enyediensis Historia, per summa Capita breviter delineata ac publice proposita*³⁹ címmel. A tömören megfogalmazott mű szignálatlan, a datálása azonban az alcímében szerepel: Nagyenyed, 1777 szeptembere.

A kézirat másolatát napjainkban a Bethlen Könyvtár őrzi. A mű végén (45v) Szabó Károly következő megjegyzése olvasható: „Egyszerű másolatban megvan Jos. Com Kemény Collectio minor MS. Hist. Tom. X. nro. 5. (az Erd. Muz. Kézirattárában).” A kolozsvári Akadémiai Könyvtár fent jelzett fondjában sajnos nem akadtam a kézirat nyomára.

A kollégiumtörténet rövid bevezetője szerint a szerző munkájával a 155 éve alapított kollégiumnak kívánt emléket állítani. A tömör textust a margináliákra jegyzett fejezetcímekek osztják kisebb alfejezetekre. Tartalmi szempontból külön kiemelném a kéziratnak azt a részét, amely felsorolja az eddig megírt kéziratot vagy nyomtatásban megjelent kollégiumtörténeteket, kezdve Huszti András (?–1755) egykori nagyenyedi diák nyomtatásban megjelent munkájával az *Origo, incrementum et facies hodierna trium in Transilvania illustrium gymnasiorum*

³⁶ *Exhibita per Clarissimi Steph. Tőke Vásárhelyi die 26. Octobris 1740.*

³⁷ Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái.* Pest. 1867. 15–16.

³⁸ *B i s t e r f e l d i u s g e n e r e r a t A l s t e d i i . U t e r q u e e r a t c h i l i a s t a , i d q u e r e g n u m A n n o 1 6 9 4 i n c h o a n d u m c r e d e b a n t , i n q u o m i r e d e c e p t o s e s s e , h o d i e n o b i s s a t i s c o n s t a t B i s t e r f e l d i u s V [e r b u s] D [e i] M [i n i s t e r] S e d A l s t e d i u s P r o f e s s o r f u i t u t e r q u e i n t e r f u i t C o n c i l i o D o d r e c t a n o , B i s t e r f e l d i u s e v i t a e x c e s s i t i n C o n c i l i o D o d r e c t a n o A n n o 1 6 1 9 . d i e 1 8 J a n u a r i i , t e s t e J o h [a n n e s] H a l e s i o , q u i t u m D o d r e c t i p r a e s e n s e r a t . – I l l e t v e : E x t a t l i b e r A r a b i c u s M . S . S . , i n P u b l i c a B i b l i o t h e c a , c u i n o m e n s u u m i n s c r i p s i s s e l i t e r i s G r a e c i s B a s i r i u m , m e m i n i m e v i d i s s e .*

³⁹ A nagyenyedi Bethlen Könyvtár Történelmi Levéltára. II. MS. 2, 1v-45v. (Másolat.)

reformatorem, Frankfurt, 1731, amelyben az erdélyi református kollégiumok történetét foglalta össze, emellett Bod Péter akkor még kéziratban lévő egyháztörténete is említésre kerül. Következnek a kollégium egykori professzorainak munkái, elsőként Pápai Páriz Ferencé, majd Szigeti Gyula Istváné, Váradi Inczédi Józsefé, illetve Vásárhelyi Tőke Istváné.

A kézirat datálása ismert, ennek ellenére sajnos semmiféle következtetést nem tudunk levonni a szerző kilétére vonatkozóan. A korábban bemutatott kéziratok esetében is láthattuk, hogy az egyes szerzők saját korukat nem ismertették, noha számottevő információval rendelkeztek. Nem valószínű tehát, hogy az 1777. évben oktató tanárok bármelyike készítette a fent ismertetett művet, bár ez az eset sem zárható ki teljességében. A fenti megállapítás kiváltképpen Herepey Károly esetében állja meg a helyét, aki az utolsó kéziratot kollégiumtörténetet írta.

Herepey Károly: *A Nenyedi Főiskola története* (1840)

Herepey Károly (1802–1871)⁴⁰ *A Nenyedi Főiskola története* (1840) c. munkájának bevezetésében azt kifogásolta, hogy Vásárhelyi Tőke István kollégiumtörténetének folytatására száz év múltán került sor, így valószínűleg nem ismerte a fentebb ismertetett, 1777-ben elkészült munkát.

Herepey a kollégium eseményeit csupán az 1716. esztendőig tárgyalta. Művének rövidségében valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy az enyedi kollégiumban meglehetősen rövid ideig (1835–1841) oktatott, ezt követően haláláig (1871) Vízaknán lelkészi teendőket látott el. Az első magyar nyelven megírt enyedi kollégiumtörténetnek elkészítéséhez a rendelkezésére álló levéltári anyagot használta, újszerű az általa felhasznált források jelölése (a kollégiumtörténet korábbi szerzői eltekintettek a forrásmegjelöléstől).

Pápai Páriz Ferenc kollégiumtörténete mint forrásanyag

Herepey munkájának fentebb is idézett bevezető részében felvetette, hogy Benkő József *Transsilvaniájának*⁴¹ megírásához forrásként használta az enyedi kollégiumtörténetet, hasonlóképpen Bod Péternek akkortájt még kéziratban lévő egyháztörténetét⁴² „*csaknem egészen ez öreg jegyzőkönyvből*”, vagyis Vásárhelyi Tőke István munkájából merítette. Herepey állítása ugyan erős túlzás, azonban tagadhatatlan, hogy mindkét szerző egyik forrása a kollégiumtörténet volt. Benkővel ellentétben Bod Péter egyháztörténetében az átemelt részeket jelöletlenül vette át. Felvetődhet a kérdés, hogy Bod valóban a Vásárhelyi Tőke István-féle kéziratból kompilálta-e munkáját, ahogyan azt Herepey állította. Ugyanis ha összevettjük Pápai Páriz Ferenc kollégiumtörténetét Bod Péter egyháztörténetének az enyedi kollégium történetét bemutató részével, jelentős szövegegyezést figyelhetünk meg. A hosszabb, szó szerinti szövegátvételeket az alábbi táblázatban foglalom össze, a két szöveg közötti eltéréseket kiemelt betűkkel jelzem:

⁴⁰ Herepey Károly (1802–1871) középiskoláit 1822-ben a kolozsvári kollégiumban végezte, majd a bécsi és németországi egyetemeken tanult. 1825-től kolozsvári lelkész, 1834-ben a kolozsvári, majd 1835-től a nagyenyedi kollégiumban egyháztörténetet tanított, később a rektori teendőket is ellátta. 1841-ben elfogadta a vízaknai lelkészi tisztséget, ebben haláláig megmaradt.

⁴¹ Benkő József: *Transsilvania Specialis: Erdély földje és népe*. I. Kriterion, Buk.–Kvár 1999. 185.

⁴² Nyomatásban csak jóval később jelent meg: Bod Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. 1–3. Leiden 1888–90. Edidit L. W. E. Rauwenhoff adjuvante Car. Szalay.

<p>Pápai-PápaiPáriz Ferenc: Illustris Collegii Belteniani Albano Enyediensis Origo et Progressus</p>	<p>...sed recepta in Transylvania Blandratae et Francisci Davidis doctrina offensus, conditionem non accepit, nec vero etiam Genevam venire potuit, aliter enim volente Deo, in egregia illa martyrum Parisiensium panegyri, quos infamis laniena sustulit, Ramus quoque tot adoreis jam mactus, hanc quoque coronam eventus impetravit. – I. p.</p> <p>Secuta hinc varia Transylvanicae discrimina, mutationes Principum, bella civilia inter aemulos Principes hanc patriam miserandum in modum distrahentes in Partes, aliis Imperatoris Germanorum, aliis Turcarum adhaerentibus, et hic inter aliquorum annorum [3] arma civilia, conticuerunt Musae Transylvanicae, jacuerunt bona Studia, donec vincente parte Turcica M i c h a e l A p a f i nihil tale cogitans, minus affectans, Imperatoris Turcarum voluntate, per liberam tamen Statuum Electionem, rerum Transylvanicarum potitu et aemulis qua sublatiis qua repressis, in Principatu confirmatur. – 4. p.</p>	<p>Bod Péter: Historia Hungarorum ecclesiastica, II., De collegio Alba-Nagy-Enyediensi, ejusque ortu et progressu c. fejezetben</p>	<p>Sed recepta in Transylvania Blandratae et Francisci Davidis doctrina offensus, conditionem non accepit. Nec vero etiam Genevam venire potuit, aliter enim volente Deo, in egregia illa Martyrum Parisiensium panegyri, quos infamis laniena Bartholomeana sustulit, Ramus quoque tot adoreis jam mactus, hanc quoque coronam eventus impetravit. – II. 436. p.</p> <p>Secuta hinc varia Transylvanicae discrimina, mutationes Principum, bella civilia inter aemulos Principes hanc Patriam miserandum in modum distrahentes in partes, aliis Imperatoris Romanorum, aliis Turcarum adhaerentibus, et sic inter aliquorum annorum arma civilia, conticuerunt Musae Transylvanicae, jacuerunt bona Studia, donec vincente parte Turcica M i c h a e l A p a f i nihil tale cogitans, minus adfectans, Imperatoris Turcarum voluntate, per liberam tamen Statuum Electionem, rerum Transylvanicarum potitus et aemulis qua sublatiis qua repressis, in Principatu confirmatest. – II. 454. p.</p>
<p>...primus qui in transponendo in hanc commoditatem Claudiopoli Collegio, multus fuit, idque apud recens electum Principem A p a f i u m, consilio imprimis et ope retro laudatū Herois D[ominij] D[ominij] Johannis de Betlen[1] suffultus solidis rationibus evicit, fuit Petrus Vasarhelyi, vir magnorum hic meritorum nec unquam [5] satis laudandus, Theologus doctrina pariter et vita sincerus, Literator egregius, Latinus imprimis elegans et in Graeca lingua late expatiatus ad Poetas, Historicos, Patres etc. In Hebraea similiter ad Rabbinozum usque Scholas et Pulpita Profectus Chaldaeicae, Syrae, Arabicae et vulgaris Turcicae, quam in obsidione Cibimienasi, cum Principi Achatio Bartsai a Sacris esset, ex Muhamedanis Sacerdotibus hauserat, et Arabicae cujus jam ante gustum habuit, junxerat. – 5. p.</p>	<p>Primus, qui in transponendo in hanc commoditatem Claudiopoli Collegio multus fuit, idque apud Principem suffulus consilio et ope magni Herois Johannis de Bethlen Cancellarii solidis evicit rationibus evicit, fuit Petrus Vasarhelyi, vir magnorum hic meritorum nec unquam satis laudandus, Theologus doctrina pariter et vita sincerus, Literator egregius. Latinus imprimis elegans et in Graeca lingua late expatiatus ad Poetas, Historicos, Patres etc. in Hebraea similiter ad Rabbinozum usque scholas et pulpita profectus Chaldaeicae, Syrae, Arabicae et vulgaris Turcicae, quam in obsidione Cibimienasi, cum Principi Achatio Bartsai a Sacris esset, ex Muhamedanis Sacerdotibus hauserat, et Arabicae, cujus jam ante gustum habuit, junxerat, peritus. – II. 455. p.</p>		

<p>Ad haec Villicationis suae, in Possessione Szent Király decimam partem, ad augendam Collegii Bibliothecam deputavit, et quoad vixit, praestitit, non tamen transmissa ad haeredes idem praestandi necessitas. – 4. p.</p>	<p>Ad haec villicationis suae, in Possessionis <i>suae</i> Szent Király decimam partem, ad augendam Collegii Bibliothecam deputavit, et quoad vixit, praestitit, non tamen transmissa ad haeredes idem praestandi necessitas. – II. 456. p.</p>
<p>...longo sui desiderio Collegii civibus, ut et Ecclesiae, quam crebris concionibus eruditus saepe in ministri ordinarii (qui in illa temporum angustia unus tantum erat) defectu solabatur libens promptusque, post se relicto igne sacro invincibili confectus abiit ad plures. Opera nulla edidit, sed manuscripta, quae publico consecraret, reliquit, Politiam Ecclesiasticam, Exegesis in <i>metallum Theologicam Amesii</i>, in Apocalipsin Johannis Theologi, et alia quaedam. – 7. P.</p>	<p>...longo sui desiderio Collegii civibus, ut et Ecclesiae, quam crebris concionibus eruditus saepe in Ministri ordinarii, qui in illa temporis angustia unus tantum erat, defectu, solabatur, libens <i>laetusque</i>, post se relicto Igne Sacro invincibili confectus abiit ad plures. Opera nulla edidit, sed Manuscripta, quae publico <i>consecraverat</i>, reliquit: Politiam Ecclesiasticam, Exegesis in Apocalipsin Johannis Theologi, et alia quaedam. – II. 456. p.</p>
<p>...fautor[um] consilio et succursu, inprimis <i>Emერი</i> <i>Pariz</i> <i>Папая</i> tunc Ecclesiae Desiens[is] Pastoris et Vicinarum Senioris, properans recta, Saros Patakinae Illustri Schola celebrem petitit, ubi se de novo, novae palaestrae credens, post aliquot ibi missus feliciter factos, ita alacriter aequales praverrens, ad metam constitit, ut jam nihil, nisi restaret corona post pulverem. Admotus ergo Superiorum arbitrio cathedrae, post subsellia, literas, quas a fidis magistris hauserat, easdem publica mercede publice praecipere juvenis adhuc coepit, tum in Classibus ordinariis, tum vero in Aula Illustris Baronis <i>Djonijs</i> <i>Stephani</i> <i>Boskai</i>, erudiendis ejus privignis tribus <i>Klobusikus</i>, <i>Klobusikus</i>, admotus. Utque haec Desini sata et Patakini rigata, Laetius incrementum sumeret planta, Liberalibus Patroni impensis, dignus est iudicatus, qui pedem ex Hungaria efferret, et alium quoque in artibus profecturus experiretur solem. Venit ergo in Hollandiam, ejusque nobilius in Literis emporium <i>Leidam</i> ad <i>Batavos</i>, atque ibi Sincerae Theologiae inprimis animum applicat, foelix professoribus in ea facultate Doctissimis, praecipue <i>Johanne Coccejo</i>, cujus foelix professoribus in ea facultate Doctissimis, praecipue <i>Johanne Coccejo</i>, cujus toto quadriennio lateri adhaerens, inde non frustra caluit; patriae enim postliminio cum tanto foenore redditus, ambiri huic atque huic coepit, et primum quidem Cathedrae Ecclesiasticae Kezdi Vasarhelyiensi... – 17. p.</p>	<p>Fautorum consilio et succursu, inprimis <i>Emერი</i> <i>Pariz</i> <i>Папая</i> tunc ecclesiae Desiensis Pastoris et vicinarum Senioris, properans recta, Saros-Patakinae illustri Schola celebrem petitit, ubi se de novo novae palaestrae credens, post aliquot ibi missus feliciter factos ita alacriter aequales praverrens, ad metam constitit, ut jam nihil, nisi restaret corona post pulverem. Admotus ergo Superiorum arbitrio cathedrae post subsellia literas, quas a fidis magistris hauserat, easdem publica mercede publice praecipere juvenis adhuc coepit, tum in Classibus ordinariis, tum vero in aula Illustris Baronis <i>Stephani Boskai</i>, erudiendis ejus privignis tribus <i>Klobusikus</i>, admotus. Utque haec Desini sata et Patakini rigata, laetius incrementum sumeret planta, liberalibus Patroni impensis, dignus est iudicatus, qui pedem ex Hungaria efferret, et alium quoque in artibus profecturus experiretur solem. Venit ergo in Hollandiam, ejusque nobilius in literis emporium <i>Academiam Leidensem</i>, atque ibi sincerae Theologiae inprimis animum applicat, foelix Professoribus in ea facultate doctissimis, praecipue <i>Johanne Coccejo</i>, cujus toto quadriennio lateri adhaerens, inde non frustra caluit. Patriae enim postliminio cum tanto foenore redditus, ambiri huic atque huic coepit, et primum quidem cathedrae ecclesiasticae Kezdi Vasarhelyiensi... – II, 459. p.</p>

<p>Contigerat ea tempestate Anno Scilicet Ch[ris]ti 1696. ut Illustrissimus S[acri] R[oman]i Imperii Comes P a u l u s T e l e k i studiorum pariter et experientiae vitae magistrae apud exteros comparandae causa in Germania peregrinans, apud Berolinum Marchiae Brandenburgicae metropolim et sedem Electoralem moraretur, splendendam Electoris F[r]iderici, qui postea Regis Prusiae titulum meruit, Aulam, ibidemque Principem ejusque magnos ministros Ecclesiamque et Ecclesiarumque Aulam, ibidemque Principem ejusque magnos ministros Ecclesiarumque et Ecclesiarumque ordines, mores penitus et curiosius cogniturus, nunc hunc nunc illum Salutaret. Erat vero ibidem inter plures Eruditos, videri et compellari dignus Electori a Sacris Aulicis, vir apprime doctus Philologus insignis, Theologus Solidus, et Concionator facundus D a n i e l E r n e s t u s apprimè doctus Philologus insignis, Theologus Solidus, et Concionator facundus D a n i e l E r n e s t u s J a b l o n s k i, ex Bohemorum reliquis oriundus, scriptis in publicum emissis celeberrimus, qui tunc forte in contexenda Historia Universali occupatus, cum reformationis ex P a p i s m o p a s s i m p e r E u r o p a m s e c u l o quinto factae autores sollicite[] indagat, cum novo hospite Comite T e l e k i o T r a n s y l v a n o H u n g a r o queri coepit, quod cum gentium reliquam in Reformatione initia et progressus literis mandata haberet in sola gentis Hungaricae reformatione deficeret, eo quod nulla de erectis horum Ecclesiarum Evangelicis, tam numerosis, q u o m o d o p e r q u o s i t a creverint, o m n i h a c t e n u s d a t a o p e r a, monumenta nancisci potuisset, atque adeo impense rogare C o m i t e m h o s p i t e m, ut pios ipsius conatus in tantum juvet, ut peregre hic volentem et in obscuro rerum haerentem, ad viros gentis Hungaricae reformatione deficeret, eo quod nulla de erectis horum Ecclesiarum Evangelicis, tam numerosis, q u o m o d o p e r q u o s i t a creverint, o m n i h a c t e n u s d a t a o p e r a, monumenta nancisci potuisset, atque adeo impense rogare C o m i t e m h o s p i t e m, ut pios ipsius conatus in tantum juvet, ut peregre hic volentem et in obscuro rerum haerentem, ad viros gentis suae hoc tempore antiquitatum Hungaricarum, praecipue Ecclesiasticarum indagatores dirigat, L i t e r i s m o x a d c o m m u n i c a n d u m honeste invitantiibus conveniendos. Haec dicenti subjecit Comes Studia Eruditorum gentis Suae, ob aetatem adhuc nimis juvenilem non satis explorata habere, interim virum Clarissimum non lusurum operam se credere, si Professores collegii Enyedium Literis suis q u a n t o c y u s t ! [] adiret, hoc tam pium et debitum officii gentis ab ipsis jure et per omnia Sacra stipulaturus, quod etiam fecit, scriptis ad utrumque sine mora literis, in hanc, ut sequitur Sententiam. – 19–20. p.</p>	<p>Contigerat autem anno Christi 1696, quod Illustrissimus S[acri] R[oman]i Imperii Comes P a u l u s T e l e k i studiorum pariter et experientiae vitae magistrae apud exteros comparandae causa in Germania peregrinans, Berolini in Marchiae Brandenburgicae moraretur, splendendam Electoris aulam, Principem ejusque magnos ministros Ecclesiamque et ecclesiarum eorum ordines, mores penitus et curiosius cogniturus, nunc hunc nunc illum Salutaret. Erat vero ibidem inter plures Eruditos, videri et compellari dignus Electori a Sacris Aulicis, vir apprime doctus Philologus insignis, Theologus Solidus, et Concionator facundus D a n i e l E r n e s t u s J a b l o n s k i, ex Bohemorum reliquis oriundus, scriptis in publicum emissis celeberrimus. Qui tunc forte in contexenda Historia Universali occupatus, cum conversionis ex Paganismo in Christianismum ac denique Reformationis autores sollicite indagat, cum novo hospite Comite Telekio coepit queri, quod cum gentium reliquarum in Reformatione initia et progressus literis mandata haberet, in sola gentis Hungaricae reformatione deficeret, eo quod nulla de erectis horum Ecclesiarum Evangelicis, tam numerosis, monumenta nancisci potuisset, atque adeo impense rogare, ut pios ipsius conatus in tantum juvet, ut peregre hic volentem et in obscuro rerum haerentem, ad viros gentis suae hoc tempore Antiquitatum Hungaricarum, praecipue ecclesiasticarum indagatores dirigat, Literis mox ad communicandum honeste invitantiibus conveniendos. Haec dicenti subjecit Comes Telekius, se quidem Studia Eruditorum gentis Suae, ob aetatem adhuc nimis juvenilem non satis explorata habere, interim virum clarissimum non lusurum operam se credere, si Professores collegii Franciscum Pariz Pápai et Stephanum Enyedi literis suis adiret, hoc tam pium et debitum officii gentis ab ipsis jure et per omnia Sacra stipulaturus. Quod etiam fecit, scriptis ad utrumque sine mora literis, in hanc, ut sequitur sententiam: – II, 461. p.</p>
---	---

A fent jelzett szövegátvételek meglátásunk szerint igazolják, hogy Bod Péter kezében valóban megfordult Pápai kollégiumtörténetének kézírata, s a számára hitelesnek tűnő adatokat szó szerint vagy kissé stilizálva átemelte saját munkájába. Jelen tanulmánynak nem célja Bod Péter munkamódszerének elemzése, csupán a Bod Péter által használt intertextualitás jelenségére kívánja felhívni a figyelmet, amely eljárás egyáltalán nem ment ritkaságszámba az adott korban.

A fentiek összegzéseként elmondhatjuk, hogy az *Illustris Collegii Bethleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus* című, hamarosan nyomtatásban is megjelenő iskolatörténet Pápai Páriz Ferenc munkája. A 18–19. században több továbbírt variánsa létezett, amelyek szerzői Szigeti Gyula István, Inczédi Gyula, Vásárhelyi Tőke István, valamint Herepey Károly, az enyedi Bethlen Könyvtárban őrzött, az 1751. illetve 1777. esztendőig vezetett másolatok szerzőit ez idáig nem sikerült azonosítani. A fent ismertetett kollégiumtörténetek egyik változata sem jelent meg nyomtatásban, így azokat számos más, korabeli történelmi és irodalmi munkához hasonlóan kéziratban sokszorosították, terjesztették és építették be önálló művekbe.

Pápai Páriz Ferenc

Illustris Collegii Bethleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus (1704) – autográf kézirat

- 18 levél
- Csernátoni Pál epítáfiuma
- az 1704-es labandulás története

Vásárhelyi Tőke István

Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo, Progressus, Status (1723)

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában (1740) – másolat

Vásárhelyi Tőke István

Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo, Progressus, Status (1723)

Benkő József: *Collectaria ad res Transsilvanicas facientia (1763) – másolat a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban*

Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo Progressus status (1751) – másolat a Bethlen Könyvtárban

- Locus Collegii in Oppido Nagy-Enyed
- Fundus Sustentationis
- Fundationis Alumniarum Privatarum Perpetuae seu Pia Legata
- Varia Beneficia in varia usus collata

Illustris Collegii Albano N.Enyediensis Historia, per summa Capita breviter delineata ac publice proposita Anno 1777 Mense Septembri N. Enyedini

- a kollégium alapításának 155. évfordulójára készült
- másolata a Bethlen Könyvtárban

Herepey Károly

A Nenyedi Főiskola története (1716)

- autográf kézirat 1840-ből – a Bethlen Könyvtárban

Ferenc Pápai Páriz: The History of the Nagyenyed/Aiud College of the Reformed Church and the Manuscript Variants

Keywords: *Aiud–Nagyenyed, Bethlen College, manuscript, college history, 18th century, Ferenc Pápai Páriz, Gyula István Szigeti, József Inczédi, István Vásárhelyi Tőke, Károly Herepey, Péter Bod*

Many manuscripts of Bethlen College history have been preserved to the present day. This study attempts to take stock of these. Chronologically first arose at the beginning of the 18th century, the Latin work of Ferenc Pápai Páriz: *Illustris Collegii Bethleniani Albano Enyediensis Origo Progressus*, which gives the history of the college from its founding until its destruction in 1704. It also publishes Pápai's correspondence regarding the scholarship of Frankfurt am Oder. This work of Pápai is preserved nowadays in Bethlen Library in Nagyenyed. The next history of Bethlen College was written by Gyula István Szigeti and József Inczédi, complementing the work of Pápai. It remained two copies of the college history of Vásárhelyi Tőke. Károly Herepey, who was a professor was the first who had written the college history in Hungarian language and presented the events until 1716. Finally, the study examines how Bod's church history had used certain passages of Pápai's history.